

УЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ Ў КАНТЭКСТЕ АЎТАБІЯГРАФІчнай ПРОЗЫ
СУЧАСНЫХ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕНнікаў

Уводзіны. Для сучаснай лінгвістычнай навукі актуальным з'яўляецца вывучэнне ўзаемасувязі мовы і культуры. Асаблівае месца ў сферы лінгвакультуралагічнай праблематыкі займае даследаванне анамастычнай сістэмы мовы ва ўзаемасувязі ўласных імён і культуры. Такая тэндэнцыя звязана з антрапацэнтрыйнай парадыгмай сучаснай лінгвістыкі, якая прадугледжвае аналіз моўных адзінак з мэтай пазнання іх носбітаў. Онімы з'яўляюцца культураноснымі знакамі, што абумоўлена іх інтэрдyscyплінарным характарам. Анамастычная сістэма мовы — фундаментальны матэрыял для пазнання і раскрыцця характару, псіхалогіі, веравызнання, адметнасцей побыту людзей, якія адносяцца да пэўнай нацыі або рэгіёна. Заўважым, што культурна афарбаваная анамастычная лексіка мастацкіх твораў брэсцкіх аўтараў, як правіла, знаходзіць слабае адлюстраванне ў мовазнаўчых працах, што абумоўлівае надзённасць праведзенага даследавання. Мэта працы — даць онамапэтычнае і лінгвакультуралагічнае апісанне ўласных асабовых імёнаў, ужытых у аўтабіяграфічнай прозе Г. Марчука, У. Калесніка, М. Сянкевіча, В. Жуковіча, В. Куксы. Пастаўлена мэта прадвызначыць вырашэнне наступных задач: выдзеліць з тэкстаў аўтабіяграфічных твораў імёны ўласныя і размеркаваць іх па разрадах у адпаведнасці з выбранай класіфікацыяй; даследаваць прагматычную значнасць варыянтаў імёнаў персанажаў. Асабліва ўвага надаецца асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцей паэтонімаў. Мэта і спецыфіка матэрыялу прадвызначылі выбар аналітычна-апісальнага метаду ў якасці асноўнага.

Асноўная частка. Берасцейскія аўтары даўно і плённа працуюць у жанры аўтабіяграфічнай прозы. Раман Г. Марчука «Кветкі правінцыі», апавесці В. Жуковіча «Як адна вясна...», В. Куксы «І верыла ў суд...», кнігі ўспамінаў У. Калесніка «Доўг памяці», В. Сянкевіча «Незваротны шлях», А. Філатава «Жывому — жыць» па праве можна лічыць самымі спявадальна шчырымі творамі пісьменнікаў. Аўтары праўдзіва раскажваюць чытачу пра шлях свайго сталення — праз пакуты, страты блізкіх, глыбокі роздум над прызначэннем чалавека, праз пошукі адзінага і спрадвечнага закону людскога быцця. Ажыўляючы далёкія постаці мінулага, творцы ўмела выкарыстоўваюць вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных асабовых імёнаў.

У аўтабіяграфічнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў узаўяўляюцца падзеі, што адбываюцца ў палескіх гарадах, вёсках і мястэчках у XX стагоддзі. Сродкам адлюстравання гістарычнага каларыту з'яўляюцца імёны і прозвішчы кіраўнікоў савецкай дзяржавы Уладзіміра Ільіча Леніна, Сталіна, Леаніда Брэжнева, Міхаіла Гарбачова, першага касманаўта ў свеце Юрыя Гагарына, пісьменнікаў Яўгенія Еўтушэнкі, Якуба Коласа, Міхася Лынькова, Янкі Маўра, Ніны Мацяш, Васіля Сахарчука, шахматыстаў Алёхіна і Капабланкі, рэжысёраў Бандарчука і Герасімава. Рэальныя дзеячы мінуўшчыны — гэта гістарычны «кантэкст» мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння.

Нацыянальная спецыфіка беларускага іменаслову праяўляецца падчас выкарыстання імёнаў як этыкетных знакаў. Да аб'яднання Заходняй Беларусі з Савецкім Саюзам формай наймення суразмоўніка і сродкам выказвання павагі да чалавека былі спалучэнні імёнаў і прозвішчаў з паказчыкамі сацыяльнага рангавання, напрыклад: «*Мураваны дом са шкляным дахам пасярэдзіне — гэта рэзідэнцыя мясцовага фатографа, старога пана Зубяя*» [1, с. 9]; «*Суседка перадала, што пані Зося ўсё яшчэ ў магазіне*» [1, с. 232]. У народным асяроддзі сродкам выказвання павагі малодшага да старэйшага, да шанаванага чалавека засталіся вакатывы *дзядзька, цётка, дзед, баба* ў спалучэнні з асабовым іменем. На жаль, у гарадской культуры такія формы цяпер забываюцца, а вось у маўленні вясцоўцаў гэтыя найменні пашыраныя, напрыклад: «*Бабо Лісавето, а ці можаце ўспомніць тры самыя ішчаслівыя дні ў вашым жыцці?*» [2, с. 227]; «*Дзядзьку Лявоне, не спіце, уставайце, на волю ідзіце*» [3, с. 10]. Паказчыкам павагі, а таксама сведчаннем афіцыйнасці ўзаемаадносін з'яўляецца ўжыванне ў дачыненні да асобы поўнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку. Напрыклад, у рамане Г. Марчука «Кветкі правінцыі» афіцыйныя формы наймення асобы «імя + імя па бацьку» ўжываюцца толькі ў дачыненні да прадстаўнікоў адміністрацыі (сакратара Давыд-Гарадоцкага райкома партыі *Аляксея Аляксеевіча Крутава*), у адносінах да паважаных у гарадку людзей (дактароў *Ільі Ільіча* і *Вячаслава Ігнатавіча*). У кнізе А. Філатава «Жывому — жыць» такая форма выкарыстоўваецца ў звароце да настаўнікаў, напрыклад, да берасцейскага выкладчыка і навукоўца *Уладзіміра Андрэевіча* Калесніка.

Як вядома, уласныя асабовыя імёны — адзін з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага, рэгіянальнага, гістарычнага каларыту. Мадыфікацыі онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых узаемаадносін. У кнігах берасцейскіх аўтараў знаходзім багаты россып марфалагічных, лексічных і фанетычных варыянтаў імён, напрыклад: *Андрэй — Андрыян — Андрыянка, Зос — Соня, Іван — Ванька — Янка — Ванюша — Ясь — Ваня, Насця — Настуся, Юзаф — Ёська — Язэп — Юзік, Марыя — Маня — Марыся — Марыля, Аляксей — Алёша, Антось — Тосік, Сцепаніда — Стэпка* і інш. Гэтыя формы — спосаб адлюстравання статусу асобы ў соцыуме і выражэння шырокага спектру пачуццяў да носбіта імені: «*Наогул у Сіняўцы была*

традыцыя здрабняць і распадабняць імёны, каб яны маглі замяніць і прозвішчы, якія з-за эканоміі слоў неахвотна ўжывалі. Распадабнёныя імёны выяўлялі яшчэ індывідуальныя характары ўладальнікаў, напрыклад, самае папулярнае імя **Іван** у нашай вёсцы мела такія верамаўляльныя варыянты: **Іван** — гэта нехта салідны, **Іванко** — так сабе, **Іваначко** — благоўце ці блазан, але **Ян**, **Янко**, **Ясько**, **Ясенько** — ішлі на поўным сур'ёзе. Біблейскае імя **Іосіф** мела такія варыянты: **Ёсіп**, **Язэп**, **Язэбка**, **Джэп**, **Язэбачко**, **Юзік**, **Юзічак**, а **Пётр** — **Пятрук**, **Пецер**, **Петрык**, **Пятро**. Калі такіх варыянтаў на ўсіх Іванаў, Язэпаў ці Пятроў не хапала, то дазвалялася ўзмацняць імя родавымі мянушкамі і атрымлівалася **Пецер Тарэсін**, **Пецер Хвелеў**, **Пецер Базёнаў**» [4, с. 34—35].

Натуральна і арганічна ўплятаюцца ў моўную тканіну твораў пісьменнікаў формы імён, якія адлюстроўваюць рысы народна-дыялектнай мовы: оканне (**Олена**, **Юрко**, **Міхалко**, **Іванко**), замену гука [ф] гукам [п] (**Прося**), гукам [х] (**Халімон**), наяўнасць прыстаўнога [в] (**Вуляна**), прыстаўнога [г] (**Гэля**). Вельмі многа ў прааналізаваных творах клічнага склону антрапонімаў. Гэтыя формы шырока выкарыстоўваюцца ў палескіх гаворках. З іх дапамогай перадаецца багатая палітра эмоцый і пачуццяў: ласка, спагада, пяшчота, здзіўленне і інш.: «Шчо Бог дасць, **Якаўко**, шчо Бог дасць», — адказвала па-ранейшаму баба **Насця** [1, с. 80]; «Ведаеш, **Міроне**, — хвалялася маці, — заяву падаць лёгка» [2, с. 165]. Падобныя варыянты імён — адзін са сродкаў стварэння вясковага каларыту ў творах пісьменнікаў.

Імя здаўна служыла сведчаннем веравызнання чалавека. У кнізе У. Калесніка адлюстравана канфесійная дыферэнцыяцыя антрапонімаў. Гісторыкі адзначаюць, што ўжо з другой паловы X стагоддзя на Беларусі суіснавалі заходні (рымскі, каталіцкі) і ўсходні (візантыйскі, праваслаўны) абрады. Таму побач з праваслаўнымі (візантыйска-грэчаскімі) імёнамі беларусамі ўжываліся і рымска-каталіцкія, якія прыйшлі з лацінскай мовы праз польскую. У творы У. Калесніка знаходзім выкарыстанне як праваслаўных, так і каталіцкіх формаў імёнаў. Землякі пісьменніка, жыхары Сіняўскай Слабады і прынёманскіх вёсак Рудзьма, Ціхова, Бярэзінец, Добрач, Хідры, насілі кананічныя праваслаўныя імёны: **Уладзімір**, **Васіль**, **Віталій**, **Іван**, **Міхаіл**, **Фёдар**, **Мікалай**, **Феафан**, **Філат** і інш. Каталіцка-ўніяцкія формы онімаў, як заўважае Калеснік-філолаг, захаваліся ў аснове старажытных **сямейна-родавых мянушак**: «Бацькаў род называлі **Базёнавымі**, а хто быў той родапачынальнік **Базён** — адказаць не мог ніхто ні ў сям'і, ні ў вёсцы. Ніколі не чуў я расказу пра яго жыццё, і сёння, ведаючы прафесійна лінгвістыку, магу толькі здагадвацца, што зыходнае было **Васіль**, вымаўлялася на ўніяцкі лад **Базыль**, а памяншальна-ласкавая форма **База**, сын таго **Базы**, таксама **Васіль**, пры памяншэнні называўся ўжо **Базёнам**...» [4, с. 114].

Антрапонімы — яркі паказчык характару і танальнасці ўзаемаадносін паміж людзьмі. Так, называючы каго-небудзь па **імені**, моўца прызнае грамадскую і асобасную каштоўнасць чалавека. Калі ж для наймення і характарыстыкі персанажа ўжываюцца **прозвішча** або **мянушка**, то гэта ў большасці выпадкаў з'яўляецца паказчыкам адчужанага, часта негатыўнага стаўлення да носьбіта характарыстычнага празвання. Цікавымі ў гэтым сэнсе з'яўляюцца назіранні за ўжываннем антрапонімаў у творах М. Сянкевіча. Гісторыю сям'і, адносінаў мужа і жонкі расказвае пісьменнік у аўтабіяграфічнай апавесці «У аперачыйным блоку холадна». Холаднасць жонкі, якая паступова ператвараецца ў чужога чалавека, і імкненне мужа захаваць сям'ю перадаецца праз ужыванне формаў звароту, што тонка перадаюць танальнасць адносінаў Тацыяны і Сямёна: «З *“мілага”*, *“Сёмачкі”* Сямён паступова ператварыўся ў **Каваля**. **Тацыянка** ўсё часцей называла яго па прозвішчы, тым самым нібы падкрэсліваючы: я — гэта адно, а ты — зусім чужы чалавек, з якім, такая доля, прыходзіцца пакутаваць. Сямён махнуў рукой: **Каваль дык Каваль**. Мо калі і ганарыцца будзеш, дурніца, што і ў тваім папярце гэтае прозвішча запісана. Жонка ж па-ранейшаму была для яго *“Тацыянкай”*, і ў гэтым слове чулася і прымірэнчая нотка, і нейкае шкадаванне, і надзея на лепшае. Не было нянавісці, але не было і пяшчоты» [5, с. 11].

Трансфармацыі онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых стасункаў. Пісьменнікі-берасцейцы ўмела выкарыстоўваюць у сваіх творах прагматычны патэнцыял антрапонімаў і іх шматлікіх форм. Напрыклад, розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні выражаюць так званыя памяншальна-ласкальныя формы онімаў. У кнігах берасцейскіх пісьменнікаў адлюстравана народная традыцыя называць дзяцей і падлеткаў формамі, якія выражаюць ласку і пяшчоту, напрыклад: «**Валодзечка**, брацік!» — *нараспеў сказала яна* [3, с. 184]; «**Ганначы** тады ішоў шаснаццаці гадоў. А **Жэнечка** — з доўгай касой — *гаспадыня мая маленькая — яшчэ малая: дзесяць*» [6, с. 11]. Розныя эмацыйна-ацэнныя адценні маюць памяншальна-ласкальныя формы імёнаў, ужытыя ў адносінах да дарослых людзей. Найболей насычаны пачуццямі любові і захаплення імёны каханых: «Неяк нечакана мяне прывабіла **Марыська**, якое доўгі час не прыкмячаў» [2, с. 201]. Ацэнныя фарманты ў складзе асобовых імён могуць выкарыстоўвацца ў якасці дыферэнцыяльных сродкаў адрознення асобаў, якія носяць адно і тое імя. Так, маленькі сын галоўнага героя рамана «Кветкі правінцыі» завецца **Янкам**, а стары чалавек, муж бабы Лісаветы, — **Іванкам**.

Заключэнне. Аналізуючы чалавечыя ўзаемаадносіны, берасцейскія аўтары ўмела выкарыстоўваюць прагматычны патэнцыял такіх яркіх паказчыкаў статусу асобы ў сацыюме і дзейных рэгулятараў людскіх адносін, як уласныя асабовыя імёны. Яны ў творах пісьменнікаў нясуць інфармацыю пра веравызнанне, статус, аўтарытэт асобы ў грамадстве. Дыяпазон эмоцый і пачуццяў, якія выражаюцца шматлікімі варыянтамі ўласных асобовых імён, надзвычай шырокі: пяшчота, сяброўская фамільярнасць, паблаглівасць і інш. Успрыманне сэнсу кожнай формы імені залежыць ад канкрэтнай сітуацыі чалавечых адносін, апісаных у творы.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Марчук, Г.* Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. — Мінск : Маст. літ., 2004. — 416 с.
2. *Жуковіч, В.* Як адна вясна... : аповесць / В. Жуковіч. — Мінск : Маст. літ., 1980. — 272 с.
3. *Філатаў, А.* Жывому — жыць (споведзь качагара) / А. Філатаў. — Мінск : Кнігазбор, 2007. — 204 с.
4. *Калеснік, У.* Доўг памяці / У. Калеснік. — Брэст : Брэст. друкарня, 2005. — 548 с.
5. *Сянкевіч, М. І.* Незваротны шлях / М. І. Сянкевіч. — Брэст : Альтэрнатыва, 2012. — 220 с.
6. *Кукса, В.* Кнігаўка : аповесць, апавяданні / В. Кукса. — Мінск : Маст. літ., 2005. — 178 с.

УДК 811.161.3:81'283

В. А. Ждановіч

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНЫ ФЕНОМЕН У ПРАКЛЁНАХ З ГАВОРАК ЛЯХАВІЦКАГА РАЁНА

Уводзіны. Праклёны, або кленічы, — устойлівыя выслоўі з адмоўнай канатацыяй: са зласлівымі пажаданнямі няшчасцяў і пакаранняў другому чалавеку або жывёле, знішчэння матэрыяльных і іншых каштоўнасцей. Гэта важны элемент нацыянальнай нематэрыяльнай культурнай спадчыны беларусаў, які не толькі нараўне з паэтычнымі творамі адлюстроўвае магчымасці слова і творчы патэнцыял чалавека, але і пралівае святло на гістарычнае мінулае беларусаў, раскрывае іх маральныя і культурныя каштоўнасці і ідэалы. Як слушна адзначае ва ўступе да тома «Выслоўі» (серыя «Беларуская народная творчасць») вядомы беларускі фалькларыст, этнограф і гісторык М. Я. Грынблат, «у праклёнах пэўным чынам адлюстроўвалася паўсядзённае жыццё селяніна, выражаліся яго клопаты; яны захавалі шмат чаго з даўніх міфалагічных уяўленняў, многія архаічныя элементы мовы, якія маюць значную навуковую і гістарычную каштоўнасць» [1, с. 15]. Таму, на нашу думку, мэтазгодна даследаваць праклёны не толькі з боку структурных і вобразна-выяўленчых асаблівасцей, але і з боку этналінгвістыкі, таму што, па словах М. І. Талстога, «этналінгвістыка — галіна мовазнаўства, якая накіроўвае даследчыка на разгляд суадносін сувязей мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту, мовы і народнай творчасці» [6, с. 182].

Сёння на базе айчыннай этналінгвістыкі паспяхова развіваецца вывучэнне ўстойлівых спалучэнняў слоў у этнакультурным аспекце (У. І. Коваль, А. У. Даніч, А. Л. Садоўская і інш.). Даследаваннямі ў межах этналінгвістыкі і фальклору, этналінгвістыкі і міфалогіі займаюцца Т. В. Валодзіна, У. А. Васілевіч, У. І. Коваль.

Асноўная частка. Найбольш удалым прыкладам этналінгвістычнага феномена ў праклёнах Ляхавіцкага раёна з'яўляецца сувязь этналінгвістыкі, мікратапанімікі, міфалогіі і фальклору. У іх захаваліся назвы тых або іншых мясцін (мікратапонімы), якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне, нягледзечы на тое, што многія з іх даўно зніклі бяследна. Пад час збору эмпірычнага матэрыялу па гэме даследавання ўдалося запісаць некалькі мікратапонімаў у тэкстах праклёнаў: *Я дык не кляню нікога. Раней у нас можна было пачуць: «Каб ты ў Чортавым балоце згінуў», «Каб ты на Чортавым камні танцаваў», «Каб ты на Чорным камні каницы аддаў», «Каб ты на Чорным лужку скрозь землю праваліўся»* (в. Яцкаўшчына, 2017, 29 студзеня).

У кантэксце занатаваных праклёнаў знаходзяцца назвы *Чортава балота, Чортаў камень, Чорны камень, Чорны лужок*. Раскрыць іх паходжанне і значэнне дапамагае легенда пра паходжанне вёскі Яцкаўшчына.

Даўно гэта было, шчэ й бабка мая таго не запам'яталася, а я чула гісторыю гэту з вуснаў мамкі свае.

Жыў у мясцовасці нашай хлопец адзін. Звалі яго, як людзі кажуць, Яцко. Добры ён быў хлопец, працавіты, што тут гаварыць. А людзі казалі: «Ох і пашанцуе яго жонцы будучай, добры муж будзе». З самага дзяцінства Яцко быў з бацькам у полі, з маці ў хаце — дапамагаў ім. Жылі яны бедна. Ды час ішоў, юнак вырас, зрабіўся вельмі прыгожым хлопцам. Знайшоў ён сабе прыгажуню. Пакахалі яны адзін аднаго. А праз некаторы час і абвянчацца вырашылі. Не ўзлюбіла цешча свайго зяця будучага з-за беднасці яго, усяляк спрабавала перашкодзіць іхняму шлюбу. Дзеці ж, шчыра кахаючы адно другое, пайшлі супраць волі бацькоў.

І вось аднойчы, быццам вядзьмедзь у лесе лапы працягнуў, ці што? Бо вельмі ж цешча зяця раптам палюбіла. Ага, сыночкам называць пачала, быццам задумала нешта ліхое. Так яно і было. Казалі людзі, што звязалася яна з чорнай нячыстай сілай. Было гэта напярэдадні Яна (Купалля). Кажы дзеўчына Яцыку: «Любы мой, я на лужок збегаю, вяночкі табе і сабе саю, а ты покуль дома мяне пачакай». Яцка згадзіўся і дзеўчына пабегла. Раптам аднекуль маці яе ў сені зайходзіць.

— Сыночак мой, — так ласкава загаварыла яна, — а што ж ты робіш тут зусім адзін?

— Дачку вашу чакаю, — адказаў той.

— А то ж дзе яна падзелася?

— На лужок пабегла, вяночкі сплясці хоча, бо вечарам на Купалле збіраемся.

— А што ж, дзеткі мае, пойдзеце, вы ж яшчэ зусім маладыя, гуляць вам хочацца.

Крыху памаўчаўшы, нібы нешта разважала, ды і кажы. — Можы гарбату піць будзеш?